Markku Kangaspuro,
Johtaja, Aleksanteri-instituutti, Helsingin yliopisto
10.4.2024

O 9/2023 vp Tulevaisuusvaliokunnan selvityshankkeet 2023 – 2027

PESTEC-tekijöistä poliittiset ja turvallisuuspoliittiset, mukaan lukien ulkoisen turvallisuuden ja sisäisen vakauden sekä siihen kytkeytyvät taloudelliset tekijät vaikuttavat oletettavasti ratkaisevimmin Venäjän kehitykseen seuraavien viiden vuoden aikana.

Venäjän kehityksen leimallinen ominaispiirre on ollut aaltoliike, jossa ovat vaihdelleet lyhyemmät uudistusten jaksot ja syvemmät taantuman aallot aina sen modernin, teollistumisen historian alkuvaiheilta 1800-luvulta lähtien. Venäjälle on ollut tyypillistä poliittisten uudistusten laahaaminen talouden modernisaatiopyrkimysten jäljessä. Tähän asti tarpeellisten poliittisten, demokratisointia merkitsevien reformien hitaus ja niistä pidättyminen on johtanut useampaan kertaan yhteiskunnallisten jännitteiden eskaloitumiseen ja purkautumiseen poliittisina levottomuuksina. Kaksi kertaa ne ovat johtaneet syvälle menevään poliittisten valtasuhteiden muutokseen. Niiden molempien (1917 ja 1991) seurauksena oli myös Venäjän imperiumin pirstoutuminen. Tällaisen pienenkin mahdollisuuden välttäminen on jokaisen Venäjällä vallassa olevan politiikan ensimmäisiä prioriteetteja.

Keskeinen tekijä demokraattisten poliittisten uudistusten tekemättä jättämiselle on ollut pyrkimys imperiumin säilyttämiseen. Se on johtanut puolestaan vahvan keskusvallan ja nykyisenlaisen presidenttijohtoisen järjestelmän ylläpitämiseen keskipakoisten voimien hallitsemiseksi. Vahvan keskusvallan ja johtajan korostaminen toimii keskeisenä henkilöityvän valtakamppailun katalysaattorina ja sysää puolueiksi ja etujärjestöiksi institutionalisoituvan poliittisen järjestelmän rakentamisen taka-alalle. Se luo myös regiimin, jossa lojaalisuus ylempää esimiestä kohtaan muodostuu usein kaikkein tärkeimmäksi tekijäksi. Lojaalisuuden ketju nousee portaittain hierarkkisesti aina ylimpään vallankäyttäjään presidenttiin saakka ja ohittaa viran mukaisen tehtävän hoitamisen velvollisuuden.

Tämä ei vielä itsessään sanele sitä, kuinka rauhallisesti, hallitusti, äkillisesti tai väkivaltaisesti valta Venäjällä tulevaisuudessa vaihtuu ja missä vaiheessa se tapahtuu. Putinin repressiiviset ja autoritaariset vallankäytön menetelmät ovat olleet Venäjän vallankäytön ja poliittisen kulttuurin sekä seuraus että katalysaattori. Tämä dynamiikka tulee määrittämään myös Venäjän tulevien vuosien valtataistelua.

Se johtaa siihen, että nykyisessä kriisiytyneessä (sodan jatkuessa kaikkine seurauksineen) kansainvälisessä tilanteessa vallanvaihdosta tulee helposti arvaamaton ja myös sekasortoinen. On selvää, että sellaisessa tilanteessa osa Venäjän poliittisista toimijoista hakee tukea myös ulkovalloista ja ulkomailla olevasta oppositiosta, mikä luo potentiaalisen mahdollisen myös sisäinen valtataistelun eskaloitumiselle kansainväliseksi kriisiksi.

Tilanne voi kuitenkin muuttua, jos Putinin hallinto kykenee johtamaan Venäjän tavalla tai toisella ulos sodan määrittämältä nykyiseltä tieltä. Sen ehtona on kuitenkin se, että väestö ei koe sodan loppumista Venäjän tappiona. Pahimmillaan useamman päällekkäisen kriisin tilanne voi johtaa myös väkivallan ja sodan arvaamattomaan eskalaatioon.

Toisaalta Putinin valtakausi voi päättyä myös suhteellisen rauhanomaisella tavalla tapahtuvaan vallan siirtoon ja Putinin perinnön uudelleen arvioon, mutta yhtä lailla on mahdollista että Venäjä vajoaa turvallisuuspalveluista, armeijasta ja voimaministeriöistä muodostuneen, käytännössä diktatorisen johdon alaiseksi. Jälkimmäisessä tapauksessa ei olisi mahdotonta, että Putin nimitettäisiin tavalla tai toisella vielä kaudeksi 2030-36 presidentiksi. Sitä leimaisi kuitenkin väistämättä jo pelkästään Putinin ja hänen lähipiirinsä vanhenemisen seurauksena heidän otteensa vähittäinen kirpoaminen vallasta ja seuraavan sukupolven esiin nousu ja valmistautuminen täyteen vallan vaihdokseen. Siihen kuuluisi uusien liittoumien rakentaminen ja kilpailevien ryhmittymien kamppailu asemista tulevassa vallanjaossa. Tämä on hetki, jota myös Venäjän ulkomaille paennut ja siellä läntisten toimijoiden kanssa verkostoitunut oppositio odottaa ottaakseen jälleen vahvemmin toimijan roolin Venäjän politiikassa.

Tämä vaihtoehto ennakoisi tulevaa ei hallittua vallanvaihdosta, mikä voi kärjistyä myös sisällissodan syttymiseen eri kilpailevien ja alueellisten valtaryhmittymien välillä. Tässä skenaariossa ehkä potentiaalisin ja myös asevoimin Venäjästä irti pyrkivä alue on Pohjois-Kaukasia.

Toinen ja nykytilannetta ajatellen realistisen tuntuinen vaihtoehto on, että osa nykyisestä vallasta ja oppositiosta muodostavat uuden liittouman, joka syrjäyttää Putinin ja hänen lähipiirinsä ja ryhtyy hakemaan tukea lännestä ja luoda samalla uutta suhdetta sen kanssa. Tässä vaihtoehdossa siirrytään mahdollisesti jonkinlaisten yhteiskunnallisten uudistusten kaudelle, jossa eri intressiryhmät ja kansalaisyhteiskunta laajemminkin aktivoituu vaatimaan suurempaa osallisuutta ja demokratiaa. Venäjän uusi johto voisi myös toivoa uudesta suhteesta Euroopan ja USA:n kanssa geopoliittisesti tasapainottavaa vastavoimaa Kiinalle, jonka yhä syvempään vaikutuspiiriin Venäjä on Ukrainaan hyökkäyksen jälkeen taloudellisesti ja kasvavassa määrin myös poliittisesti ajautunut. Tämä ei kuitenkaan tarkoittaisi sitä, että Venäjän haluaisi välirikkoa tai vastakkainasettelua Kiinan kanssa, vaan pikemminkin se pyrkisi laajentamaan liikkumatilaansa Kiinan vaikutuspiiristä.

Venäjän strateginen kääntyminen itään

Sanktioiden ja energiasiirtymän vuoksi Venäjän taloudelliset, poliittiset ja kulttuuriset siteet suuntautuvat ja myös institutionalisoituvat monella tasolla kohti itää ja globaalia etelää. Se tarkoittaa sitä, että Venäjän välittömät ja strategiset intressit yhtyvät BRICS-maina tunnetun, nyt vielä löyhän liittouman kehittämiseen yhdessä Kiinan kanssa. Sillä ne yhdessä muun globaalin etelän kanssa pyrkivät haastamaan lännen määrittämää nykyistä maailmanjärjestystä.

Fossiilisten energialähteiden valtakausi ei lopu globaalissa mittakaavassa nopeasti ja siksi sanktioiden pakottamana taloudelliset ja poliittiset suhteensa uudelleen suunnannut Venäjä voi nojautua vielä suhteellisen pitkään energian vientiin. Tästä huolimatta se joutuu silti varautumaan siihen, että niiden osuus myös sen taloudesta laskee vääjäämättä. Tällä on pidemmällä aikavälillä vaikutus talouden rakenteeseen, vallan voimasuhteisiin, ja Kremlin käytössä oleviin resursseihin.

Demokrafiseen kehitykseen Venäjä ei voi vaikuttaa niin, etteikö sen väkiluku ja työikäinen väestö jatkaisi voimakasta laskua. Sitä voimistaa kaksi peräkkäistä kuolleisuutta nostanutta tekijää, ensin COVID pandemia, jonka seurauksena ylikuolleisuus oli mahdollisesti yli miljoonan ihmisen luokkaa, ja sitten Ukrainaan hyökkäys ja sen aiheuttama arviolta yli miljoonan ihmisen maastamuutto ja itse sodan tappiot.

Koska Putinin mahdollisuus rauhalliseen vallansiirtoon on erittäin vaikea ellei mahdoton, se lisää myös sukupolvien välistä ristiriitaa. Kun Putin ja hänen ikääntynyt lähipiirinsä tarrautuvat valtaan, he myös muodostavat paitsi väsyneen ja tehottoman valtapiirin. Heistä tulee tulppa nuoremmalle sukupolvelle, joka on kasvanut kylmän sodan jälkeisessä poliittisesti ja kulttuurisesti monin tavoin erilaisessa maailmassa kuin mistä vallassaoleva kylmän sodan sukupolvi on lähtöisin ja mihin se on nyt uuden kylmän sodan myötä palannut. Tällä voi olla odottamattomia seurauksia Venäjän poliittiseen kehitykseen.

Venäjän kehitystä ja kansainvälistä asemaa määrittää keskeisellä tavalla seuraavien viiden-kymmenen vuoden kuluessa turvallisuuspolitiikka. Nykyisessä vastakkainasettelun ja viholliskuvien voimistumisen ilmapiirissä sen linjasta vallitsee Venäjällä ilmeisen pitkälle menevä konsensus. Keskeisiä tekijöitä tässä ovat ydinaseet, Ukrainan sodan kehitys nyt ja sodan mahdollisen päättymisen jälkeen syntyvä tilanne sekä Venäjän riippuvuus energian ja muiden luonnonvarojensa viennistä. Tällainen militaristis-keskitetty valtiomalli toimii autoritaarisen ja korruptoituneen systeemin ylläpitäjänä. Samalla kun se tukahduttaa entistä lujemmin ottein oppositiota ja kaikkea kritiikkiä, se luo myös aiempaa radikaalimman opposition itselleen.

Tämä synnyttää tilanteen, jossa valtion väkivaltakoneistolla ja aiempaa pienemmillä insentiiveillä ylläpidetty, vähemmän kansaa palkitseva valta tuottaa myös vähemmän vakaan ja ennakoitavissa olevan järjestelmän.

Ydinaseet pysyvät Venäjän menneen suuruuden symbolina ja Putinin hallinnon vallan ja Venäjän kansainvälisen puhevallan takeena. Venäjä säilyttää hinnalla millä hyvänsä ydinasekapasiteettinsa ja sellaisena se tullee olemaan vielä pitkään asemassa, jossa sitä ei voida jättää ottamatta huomioon.